

КОНФЛИКТЪТ МЕЖДУ КАТОЛИЦИ И ПРАВОСЛАВНИ ЗА ПОКРОВИТЕЛСТВО НА СВЕТИТЕ МЕСТА В ПАЛЕСТИНА В НАВЕЧЕРИЕТО НА КРИМСКАТА ВОЙНА

Любомир Кръстев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Диспутът между гърци и латини за налагане на православните или католическите обреди и съответната духовна опека в християнските светилища в Юдея става повод за ожесточено съперничество между Франция и Русия в средата на XIX в. От тривиален конфесионален спор, който има чисто догматични измерения, се разпалва нова криза по Източния въпрос, която води до конфронтация между Запада и Руската империя. Тази криза е белязана от липсата на реализъм, погазването на рационалните принципи в политиката и ненужната ескалация, породена от дребнави поводи. Самият спор обаче е интересен сам по себе си, защото, макар и да не е реална причина за Кримската война, е любопитно свидетелство за ролята на малките подробности в голямата политика. Неговото детайлно проследяване е необходимо, защото по този начин може да се разберат определени принципи, съблюдавани от водещите европейски държави в този период.

Ключови думи: Източен въпрос; християнство; Светите места; Кримска война; дипломатия

Аграрната и икономическа криза, която засяга голямата част от Европа от 1845 – 1846 г., радикализира не само политическата обстановка на Стария континент. Парадоксално е как във века на индустрията, на машините и на рационалността суеверията са вкоренени в мисленето на голяма част от обществото¹⁾. Много хора от малограмотните прослойки, както става и при други бедствия, виждат в бедата Божие наказание за своите грехове. В тези среди нещастията се тълкуват като следствие на слабата вяра на миряните. За по-набожните европейци страданията и гладът от средата на 40-те години са резултат от отклонението от праведния път на Христовото учение. Нелепите кавги за правилния път към Бога се проявяват с най-голяма сила в Светите земи, където поклонниците се стичат от най-различни краища на света, за да почитат светилищата на своя Спасител. Въпреки че този регион е разкъс-

ван от антагонизъм между борещите се за влияние църкви от векове, слабите реколти и гладната смърт, които покосяват континента, дават нов импулс на старите вражди.

За разлика от предходните епохи обаче през XIX в. пилигримите от Запад-на Европа могат да се възползват от новите технологии в областта на комуникациите. Железницата и параходът създават възможности за масов транспорт на поклонниците до Светите места. Заможни туристи от протестантските страни и отдадени католици от Италия и Испания нетърпеливо се тълпят да посетят Божия гроб. За първите пътуването е по-скоро атракция, за вторите е духовна потребност. Най-многобройни и отдадени на поклоненията обаче са православните християни²⁾. Някои дори пътуват пеша до Светата земя от Русия, Кавказ и Балканите. Други стигат с кораби до пристанището на Яфо и наемат камили или магарета до Йерусалим и Витлеем. Светите места се посещават всяка година от приблизително 12 хиляди православни поклонници, а католиците рядко са повече от 100 души (Damyanov, 1977: 251 – 252).

През 1846 г. Великден съвпада в календара на католиците и православните. Събраното множество от поклонници създава напрегната атмосфера, изпълнена с провокации между представителите на двете религиозни деноминации. На Разпети петък свещеници от латинската и гръцката църква влизат в спор за ритуалите, които предстои да извършат в храма „Възкресение Христово“ в Йерусалим. Когато латините пристигат в храма с намерението да покрият Олтара на Голгота с бял ленен плат, установяват, че са изпреварени от гърците, които вече са положили върху олтара бродирана коприна и се готвят да извършат церемонията първи. Католическите свещеници прекъсват подготовката на своите съперници и настояват да им се представи султанският ферман, който дава право на православните да започнат първи богослужението. Гърците държат да видят фермана на латините, с който падишахът им разрешава да премахнат копринения им плат. Кавгата прераста в безредици, арена на които стават помещенията и дворът на църквата. Йерусалимският управител Мехмед паша разполага войници около храма, които да възпрепятстват насилието, но въпреки това започва яростна разправа. Латини и гърци „не се бият само с юмруци, но също и с разпятия, свещници, потири, лампи... и дори парчета дърво, които отскубват от светите олтари (Montefiore, 2011: 357 – 358).³⁾“ Внесени по-рано от враждуващите фракции камии и пистолети са извадени и обезумялата от ярост тълпа започва да се избива наред църквата. Докато войниците на Мехмед паша се намесят, на земята остават труповете на четиридесет души (Montefiore, 2011: 488).

На следващата година предизвикващата ненавист у гърците и арменците сребърна звезда, намираща се в подземие на базиликата „Рождество Христово“ във Витлеем, където според преданието е мястото, на което е роден Исус Христос, е открита. Сребърната звезда, носеща френския герб и надписа

на латински „Тук роди се Исус Христос от Дева Мария“, е поставена от французите в базиликата през XVIII в. Звездата се възприема от православните като символ на френската доминация. Кражбата на сребърната звезда маркира антагонизма между двете общности и дава гласност на продължилата дълго разпрания за притежанието на ключовете за базиликата „Рождество Христово“. Френските свещеници спорят с гърците и арменците за ключа за вратата на църквата и двата ключа за страничните вратички към пещерата, в която се е родил Христос. Стар окъсан гоблен, поставен от католиците върху стените на пещерата, е свален от православните. Заедно със спора във Витлеемската църква голямо напрежение предизвиква и въпросът за ремонта на покрива на храма „Възкресение Христово“ в Йерусалим, чийто купол от години се руши и през отворите влиза не само вода, но понякога по време на литургия прелитат и птици. По османските закони онзи, който притежава покрива, владее сградата. Затова латините и гърците ожесточено си оспорват правото кой да извърши спешния ремонт, тъй като считат, че това ще им даде по-големи права върху храма (Figes, 2010: 7). Турските власти протакат разрешаването на въпроса, надявайки се, че ако не заемат позиция, проблемът може да се разреши, без да вземат страната нито на Франция, нито на Русия (Purvey, 2017: 178 – 180).

След падането на Юлската монархия през февруари 1848 г. във Франция външната политика спрямо френското покровителство на Светите места в Палестина става изключително интензивна. Втората република заменя Франсоа Гизо с Алфонс дьо Ламартин на поста външен министър. В ранните години на своята писателска кариера Ламартин пътува из Ориента, минавайки през Йерусалим и Витлеем. По време на престоя си в Бейрут през декември 1832 г. той губи дъщеря си Юлия. Ламартин не е религиозен фанатик, нито отрича рационализма. Той е сред онези общественици, които вярват, че вярата и разумът не си противоречат. По негово мнение католицизмът може да служи за вдъхновение, утеха и спасение. Силната му подкрепа към католическия клир е засвидетелствана още в началото на 40-те години на XIX в. Затова изобщо не бива да се приема с изненада, че през април 1848 г. Ламартин изпраща за посланик в Константинопол генерал Жак Опик със задачата да постави въпроса за достъпа на католическите свещеници и вярващи до Светите места. Франция е дълбоко засегната от аграрната криза и въпреки добрите реколти през 1847 г. и 1848 г. икономическото състояние на страната е тежко. Кризата взима тежка дан и от други католически общности в Европа, най-вече в Ирландия, където от гладна смърт измират един милион души, а още толкова са принудени да емигрират, но също в Испания, Португалия, Хабсбургската монархия, Белгия и пр. Политиката на Ламартин е продиктувана не от опит за конфронтация с Русия и нейната доктрина по отношение на православните в Османската империя. Тази конфронтация е търсена от неговите наследници

на поста външен министър. Авторът на „История на жирондинците“ искрено се стреми да подобри условията на католиците, тръгнали на поклонение към Йерусалим и Витлеем. Резултатът от тази дипломатическа инициатива на Франция, целяща преди всичко удовлетворяването на католическата църква и нейните последователи, създава предпоставки за нова криза по Източния въпрос, този път с трайни последици за установената след 1815 г. Виенска система⁴⁾.

Едновременно с изпращането на Жак Опик в Константинопол Ламартин решава да назначи археолога ориенталист Пол-Емил Бота за френски консул в Йерусалим. Бота е съпричастен към католическата кауза, предприета от Втората република. В сътрудничество с френския посланик в османската столица той проучва подробностите около спорните християнски светилища в Светите земи и насочва латинската мисия в Цариград към точното състояние на храмовете и достъпа до тях за католиците. В резултат на това през май 1850 г. британският посланик в Константинопол Стратфорд Канинг с притеснение пише до Лондон как генерал Опик обвинява гръцката църква пред турските власти, че православните духовници са узурпирали собственост, „принадлежаща по право на Римокатолическата църква“. В личен разговор между двамата дипломати генерал Опик прави опит да убеди Канинг, че диспутът се отнася до собствеността на латините и техните права, гарантирани с договора между Високата порта и Франция през 1740 г. „Но въпросът е трудно да се отдели от политиката“, долага в Лондон британският посланик. Той се опасява, „както може да се очаква, от намесата на Русия“, която според него би подкрепила гръцката църква⁵⁾.

Първият външен министър на новоизбрания френски президент Луи Наполеон – Едуар Дрюен де Люис, инструктира Опик да протестира за свалената сребърна звезда в базиликата „Рождество Христово“ във Витлеем, позовавайки се на договора между Франция и Портата от 1740 г.⁶⁾ Същото действие препоръчва и наследникът на Дрюен де Люис – генерал Жан-Ернес Лаит (Goldfrank, 1994: 78). Това е завоалиран опит да се търси легитимация на Наполеоновата власт. Ако Османската империя и Русия не се съобразят с договора от 1740 г. и не уважат легитимните претенции на Франция, то Наполеон е с развързани ръце да наруши някое друго положение в международното право (Figes, 2010: 7 – 8). Затова, когато православният патриарх на Йерусалим Кирил заявява пред великия везир Мустафа Решид паша през май 1850 г., че иска официално разрешение от Портата да ремонтира покрива на храма „Възкресение Христово“, Луи Наполеон е повече от доволен от предоставената възможност (Goldfrank, 1994: 79).

В този етап на спора между църквите британският външен министър лорд Палмерстън съветва Канинг да продължи да следи диспута, като се въздържа от всякакви действия и взимане на страна⁷⁾. Тази политика е обоснована

по две причини. От една страна, лорд Палмерстън желае да се въздържа от позиция преди развитието на спора и очакваната намеса на Русия. От друга страна, естеството на този църковен диспут трудно може да предизвика реакция от Великобритания, базирана върху религиозни съображения. Преобладаващото протестантско население на Острова, включително и политическият естаблишмънт в Уайтхол, се отнася с пренебрежение към разправиите за светилищата. Това, което британците не могат да подценят в тази ситуация обаче, е нейният политически заряд, който бива прозрян мигновено както от дългогодишния британски посланик в Константинопол Канинг, така и от външния министър Палмерстън.

Бавното развитие на спора и липсата на по-рязка конфронтация между Франция и Русия може да се обясни с два фактора. На първо място, това е характерната за османските власти политика на протакане, която налага дипломатите от двете спорещи страни да заемат изчаквателна позиция. От друга страна, вниманието на Великите сили е принудено да се насочи към войната между Дания и разбунтувалото се германско население в Шлезвиг и Холщайн. На 2 август Великобритания, Франция, Русия и Шведско-норвежката уния подписват протокол⁸⁾, с който Великите сили одобряват възстановяването на Датския интегритет. Политиката на Русия в този конфликт е насочена към спазването на принципите на легитимната власт в Дания, което обаче е в разрез с интересите на Пруссия по Германския въпрос. На конференцията във Варшава от 28 октомври 1850 г. Николай I подкрепя Хабсбургите и това кара Фридрих Вилхелм IV да изостави желанието си Пруссия да е водещата държава в германското обединително движение, респективно да преустанови подкрепата си за разбунтувалите се германци в Шлезвиг и Холщайн. Намесата на руския самодържец в Германския въпрос влошава традиционно добрите отношения между Русия и Пруссия. Смазването на унгарската революция от „Жандарма на Европа“ пък стабилизира временно позициите на Австрийската империя, която има потенциал да конкурира Санкт Петербург при разпределението на османското наследство. Принципите на Свещения съюз не работят в полза на Русия, въпреки че именно Александър I настоява за договора от 26 септември 1815 г. Николай I разчита, че реверансът, който прави към младия Франц Йозеф, е инвестиция, която може да се осребри по-късно. Подписаното на 29 ноември 1850 г. споразумение в Оломоуц е ратификация на този курс. С Лондонския протокол от 8 май 1852 г. Пруссия дава официалното си съгласие да отстъпи в конфликта с Дания, но не забравя, че без подкрепата на Русия Австрия би изпитала затруднение да поддържа статуквото, което става все по-неизгодно за Берлин.

Това важно развитие на отношенията между Великите сили има голямо значение за водената от тях политика по Източния въпрос, който през 50-те г. на XIX в. е функция на борбата за политическо надмощие между държави-

те от пентархията. Установената система на баланс на силите не допуска тази борба да доведе до конфликт на Стария континент, тъй като споменът от разрушителните Наполеоновы войни е твърде пресен. Затова точката на конфронтация логично се измества в периферията. Бавното развитие на религиозния спор между православни и католици в Светите земи е шансът, който някои от водещите сили в Европа чакат, за да демонстрират силата на своята дипломация и в крайна сметка, когато това се оказва недостатъчно – мощта на своите армии. По този начин един дребнав спор между християнски свещеници в Йерусалим и Витлеем ескалира в грандиозна дипломатическа авантюра, която прокарва пътя към Кримската война.

Ескалацията на напрежението се дължи главно на политиката на Луи Наполеон. В опита си да утвърди властта си вътре в страната, той търси подкрепа от френската католическа църква. Още през 1849 г. той оказва помощ на изгонения от Рим папа Пий IX да се върне във Ватикана след изгонването му от революционните тълпи. През 1850 г. френският министър Алфред Фало предлага промяна в образователната политика на страната, според която се дават повече училища, стопанисвани от католици. Новият закон „Фало“ е приет през март същата година, което мобилизира френските консерватори в подкрепа за президента. За да затвърди обществения образ на защитник на католицизма, Луи Наполеон не остава безразличен и към спора между църквите в Светите земи (Figes, 2010: 7).

През май 1851 г. френският президент изпраща в Константинопол като извънреден пратеник⁹⁾ Шарл Жан Мари Феликс, маркиз дьо ла Валет. С това кризата навлиза в нов, по-интензивен стадий на развитие. „Изглежда, че преговорите за светилищата в Йерусалим започват да приемат по-сериозен характер“, пише Канинг до Палмерстън на 17 септември 1851 г.¹⁰⁾ Маркиз Дьо ла Валет настоятелно защитава претенциите на католиците и понякога стилът му е дързък и безпардонен – поведение, което предшествениците му не си позволяват. Неговите изказвания и действия изострят значително обстановката в османската столица. Ла Валет предлага светилищата в Йерусалим и Витлеем да минат под общо покровителство между католици и православни, но Николай I е съгласен да се поделят само онези храмове и светилища, които към настоящия момент се стопанисват единствено от католиците.

Британският дипломатически представител в Константинопол сър Стратфорд Канинг информира Палмерстън, че исканията на гърците също са базирани на официални решения на султана. До средата на XIX в. са публикувани около двайсет фермана, които дават различни правомощия на православните, често в конфликт с договора от 1740 г. Тези документи обаче са омаловажени от сформираната през юли обща комисия, която има първоначалната цел да се запознае подробно с въпроса и да препоръча изход от ситуацията. Още в началото на разговорите като база на диалога са поставени капитулациите от

1740 г. Това дава големи предимства на католическите искания, а Бота, който пристига от Йерусалим, за да участва в комисията, накланя везните в полза на френската дипломация. Когато представителите на православната църква виждат, че има опасност Портата да се поддаде на френския дипломатически натиск, великият логотет Николай Аристарчи саботира работата на комисията и дава основания на османците да я суспендират в края на октомври 1851 г. (Goldfrank, 1994: 124).

В отговор на това развитие френският извънреден пратеник заявява, че не би могъл да се съгласи на този руски „диктат“⁽¹¹⁾. Нещо повече, в изказванията си Ла Валет заплашва, че ако зависи от него, той не би се поколебал да използва военноморската мощ на Франция в Средиземноморието, за да „блокира Дарданелите и да доведе въпроса до задоволителен резултат“⁽¹²⁾. Тези изявления на френския посланик често се тълкуват като проява на религиозен фанатизъм, но не бива да се забравя, че предишен епизод на подобна „дипломация на канонерките“ се наблюдава и през 1850 г., когато Великобритания блокира корабоплаването на Гърция във връзка с аферата около Дон Пасифико. Франция просто вдига залога, без да променя играта.

Проявената липса на готовност за компромис от страна на Франция е отразена в исканията, които нейният представител в Константинопол излага. Ла Валет изтъква, че те са базирани на договора между Франция и Портата от 1740 г. Френският дипломат застава зад виждането, че според този договор латините трябва да притежават църквата „Възкресение Христово“ в Йерусалим, „т.е. Големият купол, наречен оловен купол, и малкият купол, разположен под големия и покриващ гробницата. Целият двор, който обгражда гробницата и кръговото пространство между колоните на купола и стената“. Освен това се отправя искане и за други осем християнски светилища в Йерусалим. Това е Великата арка, разделяща църквата между гърците при купола, служеща като хор за латините, които правят своите ритуали пред гробницата. Камъкът на Помазанието и предната част, която го заобикаля, до вратата на църквата и стаята, заета от гърците. Южната половина от Голгота, „тази на която нашият Спасител беше окачен на кръста“. Четирите вътрешни кръга, образуващи параклиса на Адам, пред който в миналото се намират гробниците на бележитите кръстоносци Годфроа дьо Буйон и Балдуин, разрушени през 1811 г., както и пет други царски гробници в подножието на стената на гръцкия хор. Те са в непосредствена близост до параклиса на Адам. Пещерата на Светия кръст и стълбището, водещо до него. Целият двор и олтарът на църквата „Мария Магдалена“⁽¹³⁾. Седемте съседни арки, известни като арки на Богородица. Параклисът, наречен „Христовия затвор, Манастирът на латинската вяра, с половината от галерията на големия купол, преходните стаи, резервоара, горната галерия на седемте арки на Дева Мария и едноетажният пасаж за достъп до купола“⁽¹⁴⁾. Малката църква от страната на „Мария Магдалена“, параклисът

на Богородица извън църквата „Възкресение Христово“ в южната част на Голгота и цялото пространство пред вратата на църквата. Манастирът на Светия Спасител с неговите владения, църква, градини и пр¹⁵⁾.

Изброените светилища представляват основните поклоннически обекти в Йерусалим, които се почитат, макар и понякога с различни ритуали, от католици и православни. Но претенциите на Ла Валет не свършват с това. Той държи османските власти да признаят първостепенната позиция на католиците и по отношение на най-важните за Христовата вяра места извън Йерусалим. Така е посочено гробището на хълма Цион, „Гробницата на Богородица“ с олтарите на св. Йосиф, св. Йоаким и св. Ана. Тъй като в нея има изградени олтари на други „народи“, последните могат да извършват ритуалите си само с изричното позволение на латините. Много важно място заема и издълбаната пещера в Гетсиманската градина, самата градина с маслиновите дръвчета и съседни терени. Гетсиманската градина е от особена важност за православните и определянето на нейния стопанин се приема като въпрос от първостепенна величина по време на спора.

Още по-значимо място в свадата между католици и православни заема въпросът за стопанисването и достъпа до базиликата „Рождество Христово“ във Витлеем. Ла Валет е непреклонен в искането си католиците да получат почти пълни права върху базиликата „Рождество Христово“, като желае да влязат във владение на всичко освен кръщелнята. Настоява се и за Пещерата на Рождеството с Рождествената сцена и двете стълби, които водят до нея. По въпроса за достъпа, френска позиция припомня ангажиментите на султана от 1740 г., „латините имаха трите ключа – един за вратата на църквата и два ключа за двете странични врати към пещерата. Те са могли да влизат свободно и да извършват всички церемонии на тяхното поклонение на главния олтар на църквата и олтарите в пещерата и рождествената сцена. Сребърна звезда с латински надпис беше прикована към мрамора на мястото, където се ражда Спасителят ни. Гоблен, носещ на ръцете си Светата Земя и принадлежащ на латините, покрива стените на пещерата. Латинците притежават освен Витлеем, мястото пред църквата, цялото гробище и така наречените стари мелнични магазини¹⁶⁾“.

За да признаят формално кой да държи ключовете за вратите към катакомбите на базиликата „Рождество Христово“ и как да бъдат поделени нейните помещения, османските власти изпитват сериозни затруднения, тъй като нито една от спорещите страни не е склонна да отстъпи по тази тема. Според договора от 1740 г. правата на латините трябва да се признаят и по отношение на манастира до базиликата „Рождество Христово“, малката църква „Св. Катерина“ и земите, простиращи се около пещерата на базиликата „Рождество Христово“, прилежащите градини и „Млечната пещера“¹⁷⁾. Настоява се също и за предимство по отношение на Овчарската пещера и прилежащите ѝ земи,

намиращи се в околностите на Витлеем, както и църквата „Св. Йоан Кръстител“ в село Аякарем заедно с манастира и градината. Френските искания завършват с това на латините да се предостави и мястото, където Дева Мария посещава св. Елизабет, близо до село Св. Жан (Аинтарем) и пещерата на св. Йоан в пустинята.

На практика, френският дипломат посочва приблизително двадесет обекта, претенциите върху които се обосновават чрез договора от 1740 г. Единственото, което той приема като възможен компромис, отново се базира на този договор, а именно „половината от Голгота, който принадлежи на гърците, на мястото, където е засаден кръстът. Латините имаха и все още имат право да правят церемонии на Разпети петък“, се споменава в официалната френска позиция. Допуска се и достъп на православни до църквата „Гробница на Богородица“, защото „и другите народи са имали олтари и са извършвали поклонения, под контрола на латините¹⁸⁾“.

На пръв поглед, исканията на Франция изглеждат крайни, но това Ла Валет аргументира с факта, че в годините латините постепенно губят дадените им привилегии в Светите земи и на тяхно място се настаняват гърците и арменците, което е нарушение на точките от договора, подписан през 1740 г. Становището на Ла Валет акцентира на това, че католиците са възпрепятствани да извършват своите ритуали в някои от най-свещените за тях места. В Йерусалим те са четири. Най-напред става дума за „Седемте арки на Дева Мария“ (арките на Дева Мария в храма „Възкресение Христово“) и параклиса „Христовият затвор“. На второ място, това са двете долни арки на Голгота и параклисът до прилежащата стая, отново във „Възкресение Христово“. Ла Валет изразява и възмущение, че гробниците на Годфроа дьо Буйон и Балдуин са разрушени. Трето, част от двора около Камъка на Помазанието, където, отбелязва френският дипломат, „бяха унищожени останалите гробници, а гърците издигнаха стена, за да увеличат църквата си. Дясната зала беше узурпирана от гърците“. Четвърто, отново в храма „Възкресение Христово“ е помещението между колоните на купола и колоните на стената, „пространство, което гърците са застроили. Те също така узурпираха четири големи ниши под голямата арка. За да разширят църквата си, изградиха стена, която разделя купола¹⁹⁾“.

Според Ла Валет католиците са лишени от достъп и до пет светилища извън Йерусалим. На първо място, това са особено важната църква „Гробницата на Богородица“ и градината до нея. Френският дипломат твърди, че латините вече не могат да изпълняват ритуали там, нито дори да влизат в нея без разрешението на гърците, които държат ключовете. Второто посочено светилище извън Йерусалим е базиликата „Рождество Христово“. Пещерата на Рождеството с Рождествената сцена и двете стълби, които водят до нея, също са под контрола на гърците. Разбира се, не се пропуска да се напомни, че сребърната звезда е премахната неправомерно от Рождествената сцена, а от гоблена на

стената – собственост на латините, висят „само няколко парцала“. Ла Валет изразява и всеобщото раздразнение на католиците, че и трите ключа за базиликата са в ръцете на гърците. Католиците не са допускани свободно и до старите мелнични магазини, както и до Овчарската пещера.

Въпреки договора между Франция и Османската империя от 1740 г. има места, които се ползват от католици и православни, макар че това често води до спречквания и насилие. Затова Франция обръща внимание, че основно тези зони са три: църквата „Възкресение Христово“ и площадът около нея; Камъкът на Помазанието; Рождествената сцена в базиликата „Рождество Христово“. Гърците и арменците празнуват на олтара на Рождеството, а латините – на Рождествената сцена²⁰⁾.

След провала на комисията да уреди религиозния спор между католици и православни чрез консенсусно решение, Ла Валет приема предложението за общо владение на Светилищата, но то бива отхвърлено от руския дипломатически представител Владимир Павлович Титов, който настоява за спазване на статуквото²¹⁾. Нещо повече, в началото на февруари 1852 г. Абдул Меджит I издава ферман, с който обещава на гърците да запазят голяма част от преимуществото си в Йерусалимските и Витлеемските светилища. На 9 февруари Високата порта за пореден път се поддава на френския дипломатически натиск и дава отстъпки на католиците, които са в противоречие с издадения дни по-рано ферман (Anderson, 1966: 117). „Тези правомощия на Султана са в конфликт с по-ранни отстъпки към гърците, дебатът се пренася в Константинопол, както и Париж и Санкт Петербург.²²⁾“ Склонността на турското правителство да променя радикално амплитудите на своята политика под чужд диктат, значително напруга обстановката. В Санкт Петербург тази колебливост на турците се тълкува като белег на изключителна слабост и убеждава Николай I и неговия канцлер Карл Неселроде, че колкото по-голям натиск се окаже на Константинопол, толкова повече може да се постигне, защото Османската империя не е в състояние да защитава интересите си. На 18 февруари Канинг докладва на британското правителство, че въпросът за „светилищата в Юдея неочаквано придобива, колкото се отнася до Русия, гневен и заплашителен аспект²³⁾“. Между март и юли 1852 г. обаче в последните дипломатически преписки на Канинг²⁴⁾ се отчита надеждата диспутът за Светите земи да бъде разрешен окончателно с февруарския ферман. Това не се случва, от една страна, заради непримиримостта на Ла Валет, който през август отново започва да притиска Портата за отстъпки в духа на договора от 1740 г., които ферманът не осигурява²⁵⁾. От друга страна, руската дипломатия става по-настъпателна, което е отразено с отзоваването на считания от царя за нерешителен В. П. Титов.

Неселроде смята, в известна степен с основание, че онова, което към този момент на спора за Светите земи накланя везните в полза на Франция, се дължи на усещането на османците, че са поставени между чука и наковалнята.

Портата няма как да вземе трайно решение в полза на православните, тъй като изпитва опасения от агресивната френска позиция. Така предложението на руския посланик в турската столица Озеров от ноември 1852 г. да се обещае руска подкрепа в случай на френска атака срещу османците, не изглежда напълно лишено от логика. Подобно споразумение обаче не влиза в плановете на Високата порта. Чрез един подобен договор е твърде вероятно Русия да търси още по-голямо вмешателство във вътрешните дела на Османската империя. Примерът с Кючук-Кайнарджа е показателен, но тук може да се посочи и Ункяр Искелеси (1833 г.), който дава право на Русия да използва Проливите за военни цели.

Николай I прави и погрешен прочит на международното положение, след като на 2 декември 1852 г. Луи Наполеон се провъзгласява за император на Франция. Ситуацията изглежда обещаваща за нова антибонапартистка коалиция с Великобритания, но с изключение на Русия другите Велики сили неохотно признават новата френска власт. Това, че за Николай I е непосилно да назове Наполеон III с приетото между владетели *Mon frère*, не разколебава френския император от поетия политически курс. Руската дипломация обаче прави още един неправилен разчет, който има съдбоносно значение. Великобритания, която до този момент страни от това да заеме позиция в полза на Франция по религиозния спор, дава редица признаци на враждебност към Наполеон и дистанцираност от конфесионалната разпра между православни и католици. Според Николай I най-лошият сценарий на развитие би могъл да се изразява в британски неутралитет, най-добрият – в обща подялба на Османската империя с участието на Великобритания. В началото на 1853 г. руският цар се устремява към плана максимум, като предлага на сър Джордж Хамилтън Сиймур – посланик в Петербург, при евентуален колапс на Османската империя Русия да вземе значителна част от териториите, населени с православни християни, и да направи Константинопол свободен град под руска протекция. За британците също са предвидени дивиденди, ако се присъединят към съзаклятието. Те обаче не се включват, а предложението на Николай I създава големи подозрения в Лондон за намеренията на руската страна²⁶⁾.

Финалният акорд в опита на руската дипломация да постигне надмощие в спора за Светите земи, е маркиран от мисията на специалния императорски пратеник княз Меншиков. Той е натоварен със задачата да изиска от султана нов ферман, който да гарантира статуквото в Йерусалим и Витлеем въпреки поетите от Портата отстъпки към Ла Валет. В случай на отказ Меншиков има готовност да прекъсне дипломатическите отношения на Санкт Петербург с Константинопол и да използва заплахи. Руският специален пратеник пристига в Константинопол на 28 февруари 1853 г. и бързо дава да се разбере, че е безкомпромисен в исканията си. Професионален военен и с липса на дипломатически опит, Меншиков държи пред турските власти подчертано арогант-

на стойка и умишлено демонстрира презрението си към протокола. По негово настояване османското правителство отстранява външния министър Садик Рифат паша, но той е заменен от Мустафа Решид паша. Тази рокада на пръв поглед демонстрира безизходицата на Османската империя пред агресивния дипломатически натиск на Меншиков. Всъщност обаче замяната на министри допълнително стимулира антируските нагласи в османските висши среди не на последно място и поради факта, че Решид паша е по-антируски настроен от своя предшественик и се ползва с много по-голямо влияние от Рифат паша (Anderson, 1966: 122).

На 17 май Диванът отхвърля руските предложения за позицията на православните в Светите земи, а няколко дни по-късно прави опит да обещае частични отстъпки за православно духовенство в Йерусалим, надявайки се това поредно протакане в преговорите да спечели допълнително време и да намали импулса на руския натиск. Три дни по-късно обаче Меншиков изразява несъгласието си в нота до Високата порта, подчертавайки, че Османската империя трябва да гарантира не само религиозните свободи на духовенството в Светите земи, но и да разшири правата на православно население в Османската империя. Меншиков отпътува от турската столица още в същия ден, а на 27 май дипломатическите отношения между двете страни са прекъснати. Този развой на събитията поставя Русия в ситуация на липса на възможности и свежда инструментариума на Николай I до два евентуални сценария. Първият вариант – да отстъпи и да признае непохватността на руската дипломация, разбира се, е немислим. Вторият е да заложи всичко на картата на войната, обявявайки ултиматум. Както е добре известно, царят дори не допуска възможност за отстъпки. Той е убеден, че Русия е в много силна позиция, и не се тревожи от евентуален конфликт. Освен това се смята за призван да брани православието, и според него времето за защита на вярата с оръжие в ръка е настъпило. На 31 май Неселроде заплашва, че ако исканията на Русия не се приемат до седмица, армията на царя е готова да влезе във Влашко и Молдова. На 16 юни Портата отхвърля ултиматума, а в края на месеца Николай I обявява, че предстои армията му да нахлуе в Дунавските княжества.

Последният опит за дипломатически изход от ситуацията е свързан с посредничеството на Австрия и се изразява в прочутата Виенска нота, в която се настоява за взаимни отстъпки и гаранции за различните деноминации на християнството в духа по-ранни споразумения и договори. Позицията на Хабсбургите се дължи на отслабналия престиж на монархията след революцията в Унгария и правителството на Карл фон Буол „се стреми да следва предпазлива политика, с която да извлече максимални ползи при минимален риск“ (Stoyanov, 2018: 403). На 20 август обаче Високата порта отхвърля нотата, настоявайки, че правата на християнските общности в империята могат

да произлизат единствено от решенията на султана, а не да са базирани върху стари междудържавни договорки. Подкрепена от Великобритания и Франция, Османската империя представя на княз Горчаков контраултиматум. В него се настоява руснаците да се изтеглят от Дунавските княжества. Османската империя обявява война срещу Русия на 4 октомври.

Въпросът за твърдата позиция на Високата порта във финалния етап на спора за Светите земи е обект на дългогодишен исторически дебат. От една страна, Диванът се страхува от засилените действия на консервативните мюсюлмански агитатори, които настояват за свещена война срещу Русия. Още през септември 1853 г. провоенните настроения на част от жителите на османската столица са изразени чрез петиция, която събира подписите на 60 хиляди души. Из Константинопол са разпространени декламации, уверяващи в готовността на населението за джихад, настояващи да се извади „мечът на Мохамед“ и обвиняващи министрите на султана в нерешителност и „суета“ (Figes, 2010: 127). Тези крайни настроения действително оказват натиск върху османското правителство. Далеч по-важна роля обаче имат действията на британския дипломат Стратфорд де Редклиф, който полага големи усилия да убеди турската страна, че Великобритания подкрепя Османската империя в конфликт срещу Русия. Сдържаната позиция на дипломата преди неговото отпътуване през 1852 г. не се променя значително в официалната документация²⁷). Британският историк Матю Андерсън не споделя идеята за влиянието на Стратфорд де Редклиф върху османците и често приписваните му действия за независима от премиера Абърдийн дипломация, отговорна за разпадането на войната. В своите комюникета Меншиков отдава несполучливата си мисия най-вече на факта, че Стратфорд де Редклиф засилва увереността на османците да затвърдят своята позиция и да не се поддават на руския натиск (Anderson, 1966: 123). Голяма част от руските изследователи виждат в лицето на Наполеон III основния виновник за избухването на войната, нареждайки Стратфорд де Редклиф сред главните му помагачи²⁸). Въпреки липсата на преки свидетелства за точната роля на британския дипломат в Константинопол в критичните моменти от 1853 г. може да се заключи, че неговата лична русофобска ориентация и големият му авторитет сред османските власти са съществени фактори, които не бива да се пренебрегват и неизбежно натежават при определянето на османската политика в навечерието на Кримската война²⁹).

Конфликтът между католици и православни за покровителството на Светите места в Палестина в средата на XIX в. показва, че религиозните спорове продължават да са важен фактор в политиката. За разлика от миналото, когато те понякога са в основата на конфликти, както например това става в Тридесетгодишната война, през XIX в. Великите сили ги употребяват за обслужване на външнополитическите си доктрини. В преследването на имперските си

интереси Франция и Русия с охота разпалват спора за покровителството на Светите места, защото виждат възможност за реализиране на целите на своята политика по отношение на Османската империя. Те с готовност оказват натиск върху Високата порта и с ярост отстояват позициите си. Въпреки тежките условия, в които трябва да разгръща своята външна политика, Османската империя разкрива завидното умение да се адаптира към международната конюнктура. Макар и да се проваля по отношение на реформената си дейност и модернизацията, Портата успява да извлече изгоди от ситуация, която на пръв поглед предначертава тотално крушение.

С развитието на диспута за Йерусалимските и Витлеемските светилища и нарязващата опасност от военен конфликт спорът за свещениците и техните ритуали на практика остава в сянката на голямата дипломация на страните от пентархията. В хода на дипломатическите игри между Великите сили обаче се открояват слабостите на водената от някои държави външна политика, неумелата им дипломация и нездравата нагласа на всички участници да воюват за криворазбрани каузи. Резултатът от войната показва и кои страни водят по-рационална политика и кои успяват в хаоса на динамична обстановка да установят своите прагматични интереси в един важен, но и същевременно сложен регион. Майсторското навигиране на имперските интереси в него се оказва от първостепенно значение, а онези, които не успяват да се справят с предизвикателството, затъват в политическо и военно тресавище. Затова и спорът за Светите земи има двояко значение – за Великобритания и Франция това е възможност да затвърдят своето господство, за Русия този спор играе ролята на коварен капан, който изолира Руската империя и временно слага кръст на нейните амбиции на Балканите.

За настоящото изследване дължа благодарност на програмата на МОН „Млади учени и постдокторанти“.

БЕЛЕЖКИ

1. Виж. Taylor, M. The 1848 Revolutions and the British Empire. In: Past & Present. No. 166. pp. 146 – 180.
2. Френски монах отбелязва, че обикновено на всеки католик, посетил Светите земи за Рождество Христово, се падат по хиляда руснаци. Това съотношение се променя след средата на 40-те, но въпреки това руснаците остават значително мнозинство. (Montefiore, 2011: 358; Clayton, 1971: 104; Anderson, 1966: 114; Temperley, 1936: 462).
3. BNA: FO 78/446 Finn to Aberdeen, 27 May 1846.
4. За религиозните инициативи на Франция в Османската империя виж Иванов, Н. Франция и образователната дейност на ордена на Йезуитите в Ос-

- манската империя (1835 – 1914). В: Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. ИФ. Т. 102. С., 2017. с. 118 – 144.
5. Sir Stratford Canning to Visct. Palmerston, 20 May 1850. In: Correspondence Respecting the Rights and Privileges of the Latin and Greek Churches in Turkey. London, 1854. p. 1.
 6. За ролята на Опик по българския църковен въпрос виж Генчев, Н. Франция в българското духовно възрождане. С., 1979. с. 78 – 79.
 7. Palmerston to Canning, 7 June 1850. In: Correspondence Respecting the Rights and Privileges... p. 2.
 8. Австрия се присъединява по-късно.
 9. През 1852 г. става и посланик.
 10. Sir Stratford Canning to Visct. Palmerston, 17 September 1851. In: Correspondence Respecting the Rights and Privileges ... p. 16.
 11. Sir Stratford Canning to Visct. Palmerston, 17 October 1851. In: Correspondence Respecting the Rights and Privileges... p. 18.
 12. Ibidem.
 13. Да не се бърка с руската църква „Света Мария Магдалена“, построена през 1888 г. в близост до Гетсиманската градина, източно от стария Йерусалим.
 14. Малък гръцки параклис на мястото, в което според ортодоксалното предание за кратко е бил заключен Христос.
 15. Sir Stratford Canning to Visct. Palmerston. November 4 1851. In: Correspondence Respecting the Rights and Privileges... pp. 19-24.
 16. Sir Stratford Canning to Visct. Palmerston. November 4 1851. In: Correspondence Respecting the Rights and Privileges... pp. 19 – 24.
 17. Да не се бърка с построената на същото място църква „Млечната пещера“ през 1872 г. Преди строежа там се намира ранновизантийска църква от V в., останки от мозайката на която са вградени в католическия храм, изграден върху нейните основи.
 18. Sir Stratford Canning to Visct. Palmerston. November 4 1851. In: Correspondence Respecting the Rights and Privileges... pp. 19 – 24.
 19. Ibidem.
 20. Ibidem.
 21. Sir Stratford Canning to Visct. Palmerston. February 1 1852. In: Correspondence Respecting the Rights and Privileges... pp. 30 – 31.
 22. Baumgart, W. The Crimean War. London, 1999. p. 12.
 23. Sir Stratford Canning to Visct. Palmerston. February 18 1852. In: Correspondence Respecting the Rights and Privileges... p. 33.
 24. Канинг заминава за Великобритания през юни 1852 г. AGK S. III. B. 1. S. 113.

25. Colonel Rose to Earl of Malmesbury. August 14 1852. In: Correspondence Respecting the Rights and Privileges... p. 39.
26. Baumgart, W. Hrsg. Akten zur Geschichte des Krimkriegs, Serie III, Band 1. pp. 63 – 90.
27. За отношението на Стратфорд към Османската империя преди заминаването му за Лондон виж Тодорова, М. (1980). Англия, Русия и Танзиматът. София, 124 – 125.
28. Schmitt, B. E. The Diplomatic Preliminaries of the Crimean War. In: The American Historical Review. Vol. 25, No. 1. (October 1919). p. 36.
29. Виж. Case, L. M. A Duel of Giants in Old Stambul. Stratford Versus Thouvenel. In: The Journal of Modern History. Vol. 35. No. 3. (September 1963). pp. 262 – 273.

ЛИТЕРАТУРА

- Дамянов, С. (1977). *Френската политика на Балканите*. София: БАН.
- Първев, И. (2017). *Балканите и Източният въпрос (1688 – 1878)*. София: Св. Климент Охридски.
- Стоянов, А. (2018). *Руско-турските войни, 1569 – 1878 г.* София: Сиела.
- Anderson, M. S. (1966). *The Eastern Question*. New York.
- Baumgart, W. (1999). *The Crimean War*. London.
- Baumgart, W. Hrsg. (2005). *Akten zur Geschichte des Krimkriegs, Serie III, Band 1*. München.
- Clayton, G. D. (1971). *Britain and the Eastern Question*. London.
- Correspondence Respecting the Rights and Privileges of the Latin and Greek Churches in Turkey*. (1854). London.
- Figes, O. (2010). *The Crimean War*. New York.
- Goldfrank, D. (1994). *The Origins of the Crimean War*. New York.
- Montefiore, S. S. (2011). *Jerusalem: The Biography. The Gendarme of Europe and the Shoot-out in the Sepulchre: The Russian God in Jerusalem*. New York.
- Temperley, H. W. (1936). *England and the Near East: The Crimea*. London.

REFERENCES

- Damyanov, S. (1977). *Frenskata politika na Balkanite*. Sofia: BAN.
- Parvev, I. (2017). *Balkanite i Iztochniyat vapros (1688 – 1878)*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Stoyanov, A. (2018). *Rusko-turskite voyni, 1569 – 1878 g.* Sofia: Siela.
- Anderson, M. S. (1966). *The Eastern Question*. New York.
- Baumgart, W. (1999). *The Crimean War*. London.
- Baumgart, W. Hrsg. (2005). *Akten zur Geschichte des Krimkriegs, Serie III, Band 1*. München.

- Clayton, G. D. (1971). *Britain and the Eastern Question*. London.
- Correspondence Respecting the Rights and Privileges of the Latin and Greek Churches in Turkey*. (1854). London.
- Figes, O. (2010). *The Crimean War*. New York.
- Goldfrank, D. (1994). *The Origins of the Crimean War*. New York.
- Montefiore, S. S. (2011). *Jerusalem: The Biography. The Gendarme of Europe and the Shoot-out in the Sepulchre: The Russian God in Jerusalem*. New York.
- Temperley, H. W. (1936). *England and the Near East: The Crimea*. London.

THE CONFLICT BETWEEN CATHOLICS AND ORTHODOX TO PROTECT THE HOLY PLACES IN PALESTINE ON THE EVE OF THE CRIMEAN WAR

Abstract. The rivalry between Greeks and Latins for imposing orthodox or catholic customs respectively, in the Christian shrines in Judea is the cause for a fierce contention between Russia and France in the middle of the 19th century. From a trivial confessional strife with purely dogmatic dimensions a new crisis on the Eastern question was kindled. It led to confrontation amidst the West and the Russian empire. The calamity has been marked by the absence of realism, violation of principles of rationality in politics, and unnecessary escalation bred by insignificant causes. The nature of the dispute, however, is interesting by itself, because, despite the fact, that it wasn't the real reason for the Crimean war, it is an inspiring testimony to the importance of detail in the policy of the Great Powers. Tracing back the fraction structure of the debate is necessary for understanding the principles followed by the leading European nations by that time.

Keywords: Holy Lands; Jerusalem; Holy Sepulchre; Gethsemane; Crimean war; diplomacy; Stratford Canning; Aberdeen; Palmerston; La Valette; Napoleon III; Nikolay I; Menshikov; Abdulmejid I

✉ **Dr. Lubomir Krastev, Assist. Prof.**

ResearcherID V-1525-2019

Department of Modern and Contemporary History

Faculty of History

University of Sofia

15, Tzar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: krustevlubomir@yahoo.com